

D/14.080

DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

Gönczöl Katalin:

**A BÜNTETŐPOLITIKA KORLÁTAI –
A TÁRSADALOMPOLITIKA LEHETŐSÉGEI**

Budapest

1989

I. A kutatás feladata és tudományos előzménye.

Kriminológiai kutatásaimban közel két évtizede foglalkozom a szándékosan elkövetett bűncselekményekkel, különösen azokkal, amelyek a leghagyományosabb fajtái a bűnelkövetésnek. Vissza-visszatérően arra a kérdésre keresem a választ, hogy a regisztrált bűnözés túlnyomó részét kitevő bűncselekmények elkövetői között miért fordulnak elő az átlagosnál lényegesen gyakrabban a szociálisan elesett, alacsony iskolai végzettségű, hátrányos helyzetű rétegekhez tartozók. Másként szólva: hajlamosabbak-e a szegények a bűnelkövetésre, mint az átlagos vagy annál jobb helyzetben lévők?

Attól tartok, e kérdésre ebben a munkában sem sikerült teljes értékű választ adnom, legfeljebb közelebb jutottam az igazsághoz. Ebben nagy segítségemre volt annak az irodalomnak a kincsestára, amely közel kétszáz éve e tárgyban felhalmozódott. Dolgozatomban az átlagosnál bővebben idéztem a kutató elődöktől. Érzelmileg is kötődtem gondolataikhoz, elragadott társadalomkritikájuk, az általuk felismert törvényszerűségek máig ható igazsága. Érdekes volt megfigyelni, hogy ezekből a felismerésekből milyen sajátos ideológiai és érdekviszonyok alapján szelektált a mindenkori hatalom, s hogy milyen keskeny az az ösvény, amely cselekvési teret biztosíthat a szegénység és a bűnözés humánus társadalmi kezelésére.

A polgári forradalmakat követő nagy és hirtelen bekövetkezett társadalmi változások törésvonala mentén létrejött szegénység - mint megoldandó társadalmi probléma - először vált a büntető felelősségrevonás és a szociálpolitika határterületévé. A mindenkori hatalom azóta labdázik a két szféra között, többnyire azzal, hogy kit és milyen mértékben nyilvánítson po-

tenciálisan társadalomra veszélyesnek - mint munkakerülőt, koldust, csavargót vagy bűnismétlővé vált szükségből bűnözőt - és kit tartson "érdemesnek" arra, hogy megélhetésében, előrejutásában támogassa vagy fizikai létehez való jogának érvényesülését elősegítse.

Az, hogy a modern szegénységből mennyit "kezel" a büntetőjog és mennyit a szociálpolitika, igen sok tényező együttes és egymásra kölcsönösen ható folyamatának eredménye. Ebben a folyamatban a hatalom stabilitás-tudata, biztonságérzete, a tömegek és a mértékadó rétegek toleranciája, szolidaritása, a rendelkezésre álló anyagi eszközök és a szegények látható társadalmi jelenléte egyaránt szerepet játszik. Végül az is az említett társadalmi tényezőktől függ, hogy a társadalomtudomány adott korban rendelkezésre álló ismereteiből mit és mennyit használnak fel a gyakorlatban. A szegénység és a bűnözés azonban minden jel szerint egymást erősítve - a tudomány és a politika minden eddig ismert törekvése ellenére - a modern társadalmi fejlődés tartós kísérlője marad.

II. A kutatás módszere

Célom az volt, hogy a szegénység és a bűnözés összefüggéseire vonatkozó tudományos nézeteket, felismert törvényszerűségeket az adott korszak gazdasági, társadalmi, ideológiai, hatalmi viszonyainak szövetébe ágyazva mutassam be. Munkám során tehát előtérbe került a történeti, a szociológiai - ezen belül a kriminálszociológiai és a jogszociológiai - módszerek alkalmazása. Igyekeztem nyomon követni a mindenkori jogalkotás és jogalkalmazás folyamatát,

valamint hatását a bűnözés és a szegénység reprodukciós folyamataira. E vonatkozásban használtam a jogdogmatika eszköztárát is.

A legújabbkori hazai fejlődés bemutatásához saját empirikus kutatásom tapasztalatait összegeztem. 134 több generációban bűnöző család történetét, szociológiai jellemzőit, deviáns viselkedéseinek sajátosságait mutattam be.

A politológia módszereivel igyekeztem érzékeltetni a bűnözéssel kapcsolatos hatalmi reakció mindenkori alakulását, a társadalompolitikán belül kialakult munkamegosztást.

III. A kutatási eredmények összefoglalása

1. A bűnözést termelő társadalmi folyamatok tanulmányozása során elsősorban a szegénység, az egyenlőtlen esélyek hatalmi kezelésében vetődik fel a büntetőpolitika és a társadalompolitika rivalizációja.

A XIX. század második felében és a XX. század fordulóján Quetelet, Marx, Engels és Durkheim a társadalmi folyamatok és a bűnözés alapösszefüggéseit feltáró kutatásai a modern civilizáció lényegéig hatoltak. Diagnózisuk ma is sok szempontból helytálló. A válság elkerülésére, illetve megoldására vonatkozó javaslataik szinte munkáik megjelenésével egyidőben váltak irrelevánssá vagy a szándékukkal ellentétes módon kerültek megvalósításra.

A további "transzformációban" szerepet vállaló tudósok - Liszt, van Hammel, Prins - nem vádolhatók konformizmussal, a hatalom kiszolgálásával. Nem marasztalhatók el azért, mert hittek a fennálló társadalmi rend életképességében és hasznosítani igyekeztek a tudomány általuk helyesnek tartott tételeit.

Az, hogy a polgári forradalom legnagyobb vívmányai között számon tartott törvény előtti egyenlőség eszméje a politikai gyakorlatban egyenlőtlenségbe torokollott, nagyon hamar felismerhetővé vált. Világossá vált az is, hogy az egyenlőtlenekkel egyenlő módon elbánni a legnagyobb igazságtalanság. Ebből következett a tettarányos felelősségi elvek ugyan szigorú és merev, de a jogbiztonság szempontjából garanciális szabályainak megbontása a veszélyes vagy potenciálisan annak vélt személyekkel szemben, akik ettől kezdve védtelen kiszolgáltatottjaivá váltak a büntető igazságszolgáltatásnak. Így válhatott mások mellett büntethetővé a "vétkes" szegény és a szükségből fakadó krónikus bűnöző is.

Juthattak volna az említett jogtudósok más következtetésre is? Talán igen. A szegények iránti tolerancia teljes hiányával jellemezhető társadalmi közeg azonban ekkor még minden más megoldást elutasított volna. Ezért hihették azt a közvetítő iskola képviselői, hogy humanista eszméket sugallnak akkor, amikor javaslatot tettek a társadalom védelme érdekében a javítható megjavítására, a javíthatatlan ártalmatlanná tételére. Mindezt a feudális - főleg fizikai büntetést alkalmazó - rendszerhez képest elviselhetőbb büntetésvégrehajtási feltételek között, egészséges, tiszta börtönök megteremtésével kívánták elérni, amelyben a munkára nevelés kényszermunkaként valósult meg. Felismerték ugyanakkor saját lehetőségeik és a büntetőpolitika korlátait is. A büntető felelősségrevonás rendszerét csak az individuális megnyilvánulások elleni fellépés eszközének tartották és mint ilyet alkalmatlanná nyilvánították a társadalmi viszonyok átforgalmazására. Hittek az egyenlőtlenségekben fakadó bűnözés kezelhetőségében, a legáltalánosabb értelemben vett megelőzésben, de ezt a büntetőpolitika tartományainak határán kívül, a társadalompolitika más szféráiban jelölték meg.

2. Ami a korszak hazai viszonyait illeti, a hatalom a különböző időpontokban igen eltérő módon reagált a szegénységgel összefüggő bűnözés komplex társadalmi jelenségére. Az ezzel kapcsolatban folytatott kutatómunkát eleinte támogatta, később tűrte, majd tiltotta. Mindenesetre átfogó - a büntetőpolitikát is érintő - társadalmi programot a szélsőséges egyenlőtlenségek növekedésének megfékezésére nem dolgoztak ki.

A századforduló előtt felgyorsult gazdasági fejlődést követő társadalmi átalakulás nyomán felfigyeltek a bűnözésre mint jelentős társadalmi problémára, amelynek hivatalos számbavételére is ekkor került sor. A hatalom a fellendülés időszakában érdekelt volt a társadalmi béke megteremtésében és úgy érezhette, hogy erre megfelelő eszközök állnak a rendelkezésére. Ezért támogatta a társadalmi valóság feltárására törekvő haladó és a fejlett polgári kutatások eredményeiben jártas társadalomtudósok törekvéseit. Az általuk kidolgozott javaslatok közül néhányat meg is valósított. Így a századforduló után büntetőpolitikai reformokat vezetett be és különböző óvó intézkedéseket hozott a gyermekvédelem terén, és voltaképpen ide számítható a korábban kialakított közoktatási reform is. A kutatók abban a szerencsés helyzetben érezhették magukat, hogy közvetlenül befolyásolhatják a reformpolitikai döntéseket. Ezek azonban nem a szegénység felszámolására vagy enyhítésére irányultak; az ország lakosainak nagy többsége továbbra is a létminimum határán élt. A szegénységet a hatalom egyéni sorsnak tekintette, enyhítését egyházi és magánjótékonyssággal kívánta megoldani. Ekkor még a tömeges szegénységet úgy értékelte, hogy az a polgári társadalom velejárója, amely legfeljebb zavarja, de nem fékezi a megindult gazdasági fellendülést és egyre kezelhetőbb jelenséggé válik.

Ez a derülítő értékelés azonban rövid idő múltán tévesnek bizonyult. A századforduló után lelassult a gazdasági fejlődés, ennek nyomán szaporodtak a mélyülő egyenlőtlenségből fakadó zavaró körülmények. Növekedett a bűnözés is; új bűnelkövetési formák alakultak ki, megnőtt a vagyon elleni bűnözés aránya. A politikai hatalom csalódott, mivel úgy érezte, hogy saját eszközeivel sokat tett a "zavaró" jelenségek humánus megoldása érdekében. A kudarcokat gyakran a tudományos alapon reformokat javaslok nyakába varrta. Türelmetlenné vált és új megoldások után nézett. Kutatási eredmények helyett már csak a fejlettebb országokban intézményesített formák iránt érdeklődött. Hamarosan belátta azonban, hogy a korábbi gazdasági fellendülés időszakában nyugaton létrehozott komplex rendszerek adaptálásához nálunk nincsenek elegendő anyagi eszközök.

Ettől kezdve a második világháborút közvetlenül megelőző válságos helyzet kialakulásáig dogmaként erősödött a hit a jogi eszközök társadalmat rendező erejében, a jogszabályok mindenhatóságában. A szegénység kérdésével azonban átfogó módon még formálisan sem foglalkoztak. A hatalmon levők továbbra is természetes állapotnak tekintették a társadalom nagy többségének szegénységét, pedig progresszív kutatók, realista írók, költők már nemcsak rámutattak az ellentmondások forrásaira, hanem figyelmeztettek az ebből fakadó veszélyekre is. Az első világháború és az azt kísérő inség, a gazdasági és politikai válságokkal terhes évek egyértelművé tették az ellentéteket. A hatalom mégis képes volt néhány évtizedre konzerválni magát. Megosztotta az elnyomott osztályokat, a parasztságnak és a munkásság képzetesebb rétegeinek egyaránt nyújtani kívánt valamit, a gazdasági válságok következtében azonban az egész társadalom egyre kezelhetetlenebbé vált. A bűnözés soha nem látott mértékben emelkedett, nőtt a szükség szülte bűncselekmények száma és emelke-

dett a női és a fiatalkori bűnözés is; létrejött a nagyvárosi alvilág. Ezekben az években már megszűnt a zavaró jelenséggel szemben korábban megnyilvánult társadalmi tolerancia. Nyílt támadást láttak szükségesnek, amely a büntető felelősség ideológiájában is módosítást igényelt. A prevenció, a nevelés bármily szerény célkitűzését is száműzték és áttértek a szigorú büntetés alkalmazására, amelynek során nem egyszer a polgári forradalom vívmányaként elismert emberi szabadságjogok is veszélybe kerültek. Később maga a jog és annak egész intézményrendszere is terhessé vált, felesleges korlátokat jelentett, ezért mellőzték nagy horderejű társadalmpolitikai döntések jogszabályokban történő rögzítését. A hivatalosan támogatott tudományt átszötte a szociális demagógia, a "kellemetlen" társadalmi valóság feltárása pedig nem volt kereslet.

3. A legfejlettebb polgári társadalmak a második világháború után, a jóléti állam politikai gyakorlatában sem tudták csökkenteni a létfeltételekben újratermelő és tömegjelenségként létező bűnözést.

Az elmúlt évtizedekben a tudományos-technikai forradalom a tanulmányozott országokban permanens folyamattá vált és igen gyors változási ütemet diktált a gazdasági versenyben. A jóléti állam - miközben a piac szabadabb tételével teret engedett az általános jólétet ígérő rohamos gazdasági fejlődésnek - a piac korlátozásával javítani kívánta az esélyek egyenlőbb érvényesülését. Ez a társadalmpolitika megnövelte a középosztály létszámát, javította életszínvonalát és létbiztonságát. A fejlődéssel lépést tartani nem képes rétegek leszakadása így még látványosabbá vált. A társadalom két leg szélsőbb pólusán élők közötti szociális, életmódbeli különbségek valódi társadalmi konfliktust eredményeztek. Az értékválság társadalmi felismerése a

hatalmat neoliberális reformok alkalmazására készítette. Az egyénenként, rétegenként átélt kudarc, a saját alkalmazkodásképtelenséggel való rendszeres szembesülés a kisodródók számára egyre vonzóbbá tette a deviáns alternatívát, közöttük a szükségletkielégítő és a konfliktusfeloldó bűncselekmények minden típusát.

4. A társadalmi különbségek létrejöttében már nemcsak az anyagi javak egyenlőtlen eloszlása játszik szerepet. A folyamatban egyre nagyobb jelentősége van a társadalmilag hasznosítható tudás egyenlőtlen eloszlásának, illetve elosztásának. Egyre több tudásra, szakismeretre, finom specializálódásra van ahhoz szükség, hogy valaki sikereket ígérő státuszban kapcsolódhasson be a társadalmi munkamegosztás rendjébe. Miközben a tudományos-technikai fejlődést egy, a társadalmi átlagot messze meghaladó tudásszintű szellemi elit táplálja, addig a periférián egyre növekszik az olyan tömeg társadalmi jelenléte, amely minimális hétköznapi tudásával egyre nyilvánvalóbban képtelen részt venni a versenyben. Ez az új társadalmi ellentét azért látszik ma feloldhatatlannak, mert - éppen a technikai fejlődés eredményeként - egyre kevesebb ember képes egyre több és szélesebb skálájú termék előállítására, a szükségletek egyre magasabb szintű kielégítésére. Gazdasági érdek tehát nem motiválja a periférián élők műveltségének növelését, rájuk a társadalomnak egyre nyilvánvalóbban nem munkaerőként van szüksége, legfeljebb fogyasztóként nyerhetnek valamilyen társadalmi státuszt. A kirekesztett tömeg utánpótlásában jelentős szerepe van a harmadik világból történő bevándorlásnak is.

5. A tudományos-technikai fejlődés a gazdaság leghatékonyabb szféráiban a centralizációt erősíti, amely viszont széleskörű társadalmi szervezettséget és az egyént közvetlenül befolyásoló kontrollt eredményez. Ez a tenden-

cia - amelyet már Durkheim is veszélyesnek látott - rombolja a természetes emberi kisközösségek kohézióját, magát a közösséget is. Ha az ember közösségi igénye - amely a legősibb tulajdonságai közé tartozik - nem teljesül, akkor vagy magányossá válik, vagy új, többnyire nem legális, amorális, deviáns közösségi formákat teremt. E veszélyekkel szemben vette fel a harcot a jóléti állam. Küzdelme ott volt a legsikeresebb - a skandináv országokban -, ahol a gazdaságpolitika egyenrangú partnerévé válhatott a társadalompolitika, ahol sem az állam, sem a piac nem válhatott egyeduralkodóvá, hanem bizonyos egyensúlyi helyzet alakult ki a politikai küzdőtéren. Ez a helyzet azonban csak úgy jöhetett létre, hogy a hatalmon levők tudatosan törekedtek az említett célok-
nak megfelelő közmegegyezésre. Az egyensúlyi helyzetet konzerválhatja az alkotmányosan intézményesített hatalommegosztás és kontrollmechanizmus. Ebből a helyzetből fakadhatnak az állampolgári biztonságot, az egyenlőbb esélyeket teremtő jogszabályok és intézményi garanciák. A legmélyebb társadalmi-gazdasági folyamatokat jellemző automatizmusok ugyan így is utat törnek maguknak, a védtelenség, a kiszolgáltatottság mértékén azonban anyhíthatnak a tudatos társadalomirányítás jogilag rögzített eszközei.

6. A társadalmi válságkezelés tanulmányozása során az egyik legjelentősebb tanulság számomra az, hogy nemcsak a gazdaság- és társadalompolitikának - az önállóság kölcsönös tiszteletbentartása melletti - együttműködése szükséges az emberibb arcú társadalom megteremtéséhez. Ugyanerre van szükség a társadalompolitika más szféráiban is. A legtöbb jóléti állam "gondoskodó" büntetési rendszerében összekeveredtek a büntetőpolitikai és a szociálpolitikai elemek. E hibás megközelítés abból a téves hipotézisből fakadt, hogy a bűnelkövetés forrása a szociális helyzetből fakadó pszichés sajátosság, tehát a

kezelés és a felelősségrevonás egyszerre megoldható feladat. A jóléti társadalom tanuimányozása során azonban rá kellett jönni arra, hogy a büntető felelősségrevonás alkalmatlan pillanat, a büntetésvégrehajtás alkalmatlan terep és az emberrel foglalkozó tudományok alkalmatlan eszközök arra, hogy a kétféle feladat összezsúszva, néha egymást helyettesítve integrálódjon. E szereptévesztés az eredeti célokkal ellentétes, káros eredményekhez vezetett. A bűnözésnéként számon tartott legkülönbözőbb magatartások között egyre több vált büntetőpolitikai eszközökkel kezelhetetlenné és csak azért maradt ebben a körben, mert nem találtak rá jobb megoldást, vagy találtak ugyan, de az bonyolultabb, átfogóbb intézményrendszert igényelt, vagy egyszerűen csak drágább volt.

A skandináv modell hihetővé tette számomra, hogy hosszú távon, a politikai szférák átfogó integrációjával megtalálható a megoldás a fenyegető veszélyek elkerülésére, anélkül, hogy egy centralizált, falanszter típusú társadalom képe vetítődne fel. Ebben a jövőben a büntetőpolitikában egyrészt a Nils Christie által megfogalmazott konfliktusfeloldó közösségi modell dominálhat, másrészt - de csak legvégső soron - a büntető felelősségi rendszer, a maga klasszikus garanciáival, amelyeket megalkotóik immár közel másfél évszázada az egyenjogú állampolgárok számára kodifikáltak. Ezek a garanciák akkor működhetnek azonban a társadalmi igazság szolgálatában, ha a bűnelkövetők jelentős többsége már nem az eleve vesztes rétegből kerül ki.

7. A "létező" szocializmust a szegénység és a bűnözés a kezdettől fogva markánsan jellemezte. A két jelenség kapcsolata és egyre nyomasztóbb társadalmi jelenléte hozzájárult a "létező" szocializmus válságáról kialakult értékítélethez. A válság mélységéről és intenzitásáról bővebb képet nyerünk akkor, ha ezt a deviancia, ezen belül a bűnözés társadalmi összefüggéseinek

megvilágításával is sikerül kiegészíteni.

A mostanában megjelent történeti, közgazdasági, szociológiai alapművek tanulmányozása során mindinkább arra a következtetésre lehet jutni, hogy a "létező" szocializmus modellje azért tekinthető elméletileg is elhibázottnak, mert stratégiai lényege a "válságkezelés", előfeltévése tehát a válság léte volt. A termelőeszközök majdnem teljes körű államosítása, a tervgazdálkodás egyeduralma megszüntette a piacot. Az így kialakult struktúrában megmerevedtek azok a hatalmi viszonyok, amelyek a megújulás küzdelmeinek színterei lehetnének. Összemosódtak azok a politikai szférák, amelyek a természetes szükségletek szintjén elkülönültek volna. Ebben a mesterségesen megzavart érdekrendszerben a szegénységtől a bűnözés megszűnéséig minden alapvető politikai célkitűzés automatizmusokra volt bízva. Amikor azután időről-időre kiderült, hogy az automatizmusok nem működnek, a kívánt hatás késik, elmarad vagy éppen ellentétes eredmények alakulnak ki, akkor sem a rendszer alapmechanizmusait kérdőjelezték meg, hanem újra és újra "válságkezelésre" állt rá a társadalomirányítás. A termelésben, az elosztásban, valamint az e tényezők által meghatározott mobilitásban és ösztönzésben állandósult válságkezelés vezetett el a társadalomban ma már mélyen gyökerező értékválsághoz.

Mondhatnánk azt, hogy az értékválság általános civilizációs ártalom, a modern társadalmi fejlődés valamennyi eddigi formációjában megjelent. A fejlett nyugati társadalmakban is válságban van a család, az iskola, az egészségügyi szolgáltatás, újra és újra felülvizsgálják az állampolgári jogok gyakorlásának feltételeit, a munkáltatói és munkaadói jogokat és köteleességeket, a piaci mechanizmust és a társadalmi redistribúció harmónikus működtet-

sének feltételeit. Az alapvető különbség azonban az, hogy a polgári rendszer a nyíltabb társadalmi egyenlőtlenségeket vállalva, kevésbé lezártnak hitt ideológiában gondolkodva befogadóbbnak bizonyult a részleges reformokkal szemben, mint a létező szocializmus. A tudományos-technikai fejlődésből fakadó előnyök nem aknázhatók ki a helyzetüket alapvetően befolyásoló folyamatokat átlátni képes polgárok nélkül.

8. A társadalmi értékválság a deviáns viselkedések összetételében és mennyiségi mutatóiban is érzékelhető. Valamennyi deviáns viselkedési forma társadalmi jelenléte növekedett. Erre egy hosszú folyamat eredményeként került sor, amelyben a meghírdetett társadalmi, gazdasági, politikai célok a többség számára túlnyomórészt nem vagy csak nagy egyéni áldozatok árán érvényesültek. A társadalom szinte minden rétegében és közösségi formáiban kialakult értékválság egyik okozója a hatalomnak a bűnözéssel kapcsolatban meghírdetett, annak megszűnését hirdető programja volt. A deviancia átfogó vizsgálatát első ízben tartalmazó kutatási jelentés szerint a szocialista társadalomirányítási gyakorlat ezúttal is saját utópisztikus előfeltevéseinek és illúzióinak foglya lett. Optimizmusában odáig jutott, hogy a "múlt örökségeinek és maradványainak" pusztán negatív jellegű, a szó eredeti értelmében vett "destruktív" felbomlasztását önmagában véve is pozitív vívmánnyként szemlélte, tekintet nélkül arra, hogy felépültek-e helyükön új értékek és a társadalmi viselkedést szabályozó normarendszerek.

A negatív jelenségekkel való szembenézés hiánya vagy hiányos volta okozta azt is, hogy a szaktudományok és a szakintézmények hosszú időre elkülönítették egymástól a deviáns jelenségeket. Az öngyilkosságot, az alkoholizmust, a bűnözést teljesen szeparáltan, a hagyományos szakmai kezelés keretei

között tartották, nem érzékeltették közös társadalmi gyökereiket s ezzel maguk is akadályozták egy átfogó társadalompolitika kialakulását. A politikai mechanizmus sajátos működésére vezethető tehát vissza az, hogy a különböző kormányzati ágazatok szakmai feladataik ellátására egyre képtelenebbé váltak, ugyanakkor akadályozták az új politikai érdekövezetek - mindenekelőtt a szociálpolitika - kialakulását és nagymértékben gerjesztették a deviancia újratelemelési folyamatait.

9. A szegénység és a bűnözés reprodukciójának összefonódását több generációs bűnelkövető családok empirikus vizsgálatával igazolom. A bűnös viselkedési minta átörökítésében részes családok kétharmada szegénynek nevezhető, több mint negyven százaléka pedig olyan közösség, amelyben az összes jelentős hátrányos helyzetet minősítő mutató együtt található.

Az ide sorolható családok társadalmi leszakadása több generáción keresztül végbement folyamat eredménye. A nagyszülői generációnak a korosztályhoz képest halmozott lemaradása a szülőknél konzerválódott. Ez olyan gyors és nagy tömegeket érintő társadalmi átalakulás feltételei között valósult meg, hogy a látszólagos változatlanság már a kifelé sodródást jelentette. A legfiatalabb generáció - különösen a foglalkozási összetétel szempontjából - már szüleikhez képest is lefelé mobil. Ezek a fiatalok eleve a periférián születtek, és lehetőségeik a korosztályukhoz viszonyított nagyobb lemaradás miatt minden korábbi felmenőhöz képest romlottak. Ez azután a centrifugális erők hatására növekszik.

A vizsgálat természetesen azt mutatja, hogy egyrészt nem minden bűnöző hátrányos helyzetű, másrészt nem minden hátrányos helyzetű bűnöző, de még a hátrányos helyzetű bűnöző sem származik szükségképpen hátrányos helyzetű

közösségből. A gyakori és többféle, a vizsgált családok szinte minden tagját érintő deviáns viselkedési formák és maguk a bűnelkövetők is tanúsítják azonban, hogy a társadalom igen komoly árat fizet a periférián lévő önmarcangoló, kompenzáló és a társadalomra egyéb módon veszélyes megnyilvánulásaiért.

10. A büntetőhatalom tényleges társadalmi funkciója a "létező" szocializmus viszonyai között is nagyjából attól függött, hogy azt az államhatalom mennyiben használta uralmi pozícióinak erősítésére és mennyiben a közmegegyezésen alapuló társadalmi béke önvédelmi mechanizmusának részeként. A második világháború után a korábbi polgári fejlődés csökevényes megvalósulása, a liberális kapitalista tradíciók hiánya, a negatív szabadságjogok garanciarendszerének fejletlensége is hozzájárult ahhoz, hogy viszonylag rövid idő alatt alakuljon ki az "erős" állam, amely korlátlanul használhatta eszközékként a büntetőjogot. Ez volt a büntetőjog "fénykora". Az 1960-as évektől kezdtek érvényesülni azok a garanciális szabályok, amelyek az egyént védték a korlátlan állami beavatkozással szemben. Ez a tendencia mindvégig a tettlet arányos büntetőfelelősség érvényesülésének kedvezett. Ugyanekkor azonban Magyarországon folyamatosan a pártállam politikai túlsúlya dominált, amelytől lényegileg nem lehetett és nem is volt idegen a büntetőhatalom kiterjesztett értelmezése. Ebbe viszont belefért a tettes meggyógyításának, megjavításának, átnevelésének és megsegítésének igényétől kezdve osztály- vagy réteghelyzetének mérlegeléséig terjedően sokminden. Ez utóbbi szemléletet tettes-büntetőjognak könyvelni el a szakirodalom, hatása napjainkig megfigyelhető a büntető igazságszolgáltatás működésében.

A büntető jogalkotás és jogalkalmazás áttekintése során állást foglal-

tam mellett, hogy a büntető felelősség megállapításának alapja az eddiginél még következetesebben a törvényben megállapított jogellenes magatartás legyen. Amilyen mértékben ellenzem az egyoldalúan tett-centrikus, az elkövető "szükségletein" vagy potenciális veszélyességén alapuló felelősségrevonás alkalmazását, legalább olyan mértékben tartom továbbra is szükségesnek a tetтарыnos büntetés elvének alárendelt individualizációt. Ez utóbbi alkalmas eszköz lehet a formális jogegyenlőséggel teremtett tényleges egyenlőtlenség korrigálására. Alkalmas lehet továbbá a monolitikus és mechanikus bünteteskiszabási gyakorlat uralmának megtörésére, a börtönök "túlnépesedésének" csökkentésére is. Segítségével bővíthető lenne az alternatív büntetési formák köre, növelni lehetne a pártfogó felügyeleti rendszer súlyát és jelentőségét. Mindez jó esélyt teremtene arra, hogy a büntetőpolitika és a szociálpolitika egymást kiegészítve, de egymás territóriumát tiszteletben tartva járuljon hozzá a bűnözés további növekedésének megfékezéséhez, a bűnisméltés megelőzéséhez. A büntetőjog territóriumát a garanciális értékek és az ezekből fakadó hatásköri lehetőségek figyelembevételével, az eddiginél szűkebben kell meghatározni. A szociálpolitika új intézményeinek működése, valamint a hagyományos intézmények szolgáltatásainak kiterjesztése során ügyelni kell arra is, hogy tevékenységükbe az állampolgárokat védő garanciális szabályok is beépüljenek. Az állampolgárt ugyanis nemcsak az intézményi hatalom működése, hanem a szakértelem imperializmusa is veszélyeztetheti. Nem csupán a monolitikus és mindenható állam faraghat polgáraiból alattvalókat, hanem a megcsontosodott, ellenőrzés nélkül működő, megújulásra képtelen szakértelem is.

11. A büntetőpolitika és a szociálpolitika közötti munkamegosztás kérdése fel sem merülhet azoknak a társadalmi folyamatoknak a befolyásolásá-

ban, ellenőrzésében, amelyek a bűnözés mint társadalmi tömegjelenség keletkezését vagy reprodukcióját eredményezik. A társadalmi egyenlőtlenségből fakadó bűnözés és a deviancia többi megjelenési formája ugyanis azonos gyökerekből táplálkozik. Az említett folyamatok csak a társadalmi rétegek helyzetét érintő társadalompolitikai, szociálpolitikai intézkedésekkel befolyásolhatók.

IV. Az értekezés témaköréből készült fontosabb publikációk

1. Mentally Abnormal and Drug-addicted Offenders. Verlag Rüegger, Diessenhofen, 1984. 127-143. old.
2. A bűnözés és a társadalompolitika. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987. (Szociológiai Tanulmányok 29.) 10 fv.
3. A hátrányos helyzet és a bűnözés. Valóság, 1982. 8. szám, 61-73. old.
4. Violent Crime in Cities. Organization of Social Defence, Milan, 1982. 234-237. old.
5. Reeducational and Resocializational Programs in the Closed Institutions and During the After-care Activity. Ruprecht-Karls-Universität, Heidelberg, 1983. 204-218. old. In: Arbeitspapiere aus dem Institut für Kriminologie. No. 1. Ed.: Hans-Jürgen Kerner.
6. Bűnözés - Komplex családgondozás. Mozgó Világ, 1984. 1-2. szám. 150-161. old.
7. Disadvantageous Social Position and Crime. Annales, Budapest, 1982. 142-161. old.
8. Hungarian Public Policy in Relation to its Criminal Justice System. International Society for Criminology. Paris. International Annals of Criminology. 1985. Vol. 23. 225-251. old.
9. A bűnös viselkedési minta. Valóság, 1986. 11. szám. 69-83. old.
10. Die Gesellschaftliche Reproduktion der Verbrechensbegehung in der Familie. Annales, Budapest, 1987. 65-89. old.
11. Gazdaság-bűnözés-büntetőpolitika. Valóság, 1988. 10. szám. 35-49. old.
12. Büntetőpolitika és szociálpolitika. Reformelképzelések az 1980-as évek végén. Kriminológiai Közlemények, 26-27. szám. MTA Magyar Kriminológiai Társaság, Budapest, 1989. 95-118. old.